

Wiesław Sieradzan

"Spacer po dawnej Ostródzie", Janusz Bogdan Kozłowski, Dąbrówno 2004 :
[recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 111-114

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Lektura książki nasuwa spostrzeżenie, że szeregi olsztyńskie PPS nie były szczególnie liczne, niczym też charakterystycznym się nie wyróżniały. Wśród cech właściwych dla organizacji i działania PPS na Warmii i Mazurach za najistotniejsze uznano: przeciągające się działania wojenne, skomplikowane stosunki ludnościowe, brak zaplecza politycznego i narastające trudności gospodarcze.

Rozważania autora kończy konkluzja, że zarówno rozwój organizacyjny PPS na Warmii i Mazurach, jak i ewolucja ideowa partii następowały w ścisłej zależności od sytuacji społeczno-politycznej w Polsce powojennej. Jak pokazał czas, to komuniści mieli podejmować początkowo większe, a potem wszelkie decyzje. Nie inaczej było na Warmii i Mazurach. Likwidacja PPS była przesądzona, otwarty pozostawał tylko termin realizacji.

Wypada się na zakończenie zgodzić z tezą R. Syrvida, że praca ta powinna stanowić pewien – dodajmy: jakże ważny – krok w dalszych badaniach nad życiem politycznym Warmii i Mazur po 1945 r., zwłaszcza że nadal pozostaje otwarta kwestia „zobiektywizowanej oceny lokalnych uwarunkowań kształtowania się systemu partyjnego w pierwszych latach Polski Ludowej”. Potrzebne są też wnikliwe badania odnoszące się do dalszych losów i postaw członków PPS (ale i PPR) już w strukturach PZPR.

Książka została skonstruowana w pełni fachowo i rzetelnie. Jej niewątpliwym walorem pozostaje niezwykle bogaty aparat naukowy. Sięgnie po nią grono specjalistów i oni się zapewne nie zawiodą. Książka na pewno będzie bardzo pomocna badaczom powojennych dziejów Warmii i Mazur, zajmującym się np. lokalnymi elitami władzy. Praca zasługuje na uwagę i jest godna szerszego polecenia.

Ryszard R. Tomkiewicz

Janusz Bogdan Kozłowski, *Spacer po dawnej Ostródzie*, Dąbrówno 2004, ss. 164, 12 nlb.

Recenzowanie lub omawianie monografii historycznych adresowanych do szerszego grona czytelników nie należy do zwyczajów czasopism historycznych. Jednakże opublikowana ostatnio książka Janusza B. Kozłowskiego *Spacer po dawnej Ostródzie* jest na tyle nietypowa i niezwykła, a przy tym napisana w interesujący sposób, z wielkim znanstwem dziejów Ostródy sprzed około sześćdziesięciu – stu lat, że odejście od wyżej wymienionej zasady jest jak najbardziej usprawiedliwione. Praca J. B. Kozłowskiego jest kolejnym przykładem szerszego procesu, dostrzegalnego w ostatniej dekadzie w Polsce, fascynacji historią regionalną ziem polskich, także tych, które weszły w skład państwa polskiego po 1945 r. Młode pokolenie badaczy, zainteresowanych dziejami swoich „małych ojczyzn” pragnie nakreślić własny, a jednocześnie obiektywny obraz ich historii, uwzględniający również życie i dorobek dawnych pokoleń. Na Ziemiach Północnych i Zachodnich oznacza to dotknięcie problemu roli dawnych mieszkańców tych obszarów, w przeważającej mierze o pochodzeniu niemieckim. Dopiero co minęły czasy, kiedy poruszanie tych tematów było niechętnie akceptowane przez decydentów politycznych sprzed 1989 r. Nowa rzeczywistość polityczna, w tym przewartościowania w stosunkach polsko-niemieckich, stworzyły przestrzeń do różnorodnych inicjatyw wydawniczych i organizacyjnych, których ocena wymaga jeszcze czasu oraz dalszej realizacji wielu potrzebnych przedsięwzięć. Pierwszy okres trwania tego interesującego procesu przynosi obok niewątpliwych sukcesów również szereg niebezpieczeństw w postaci głównie bezkrytycznego powielania poglądów starszej literatury niemieckiej oraz pomijanie lub ograniczanie recenzji wewnętrznych publikowanych prac. Warto podkreślić, że szereg cennych inicjatyw dotyczy ziem lub miast, które mogły dotychczas poszczycić się wspólnie już często mało dostępnymi monografiami i studiami analitycznymi napisanymi jedynie w języku niemieckim, i to najczęściej na przełomie XIX i XX w. Pewne zastrzeżenia

może również wywołać fakt podejmowania się pisania historii „małych ojczyzn” przez osoby bez gruntownego przygotowania historycznego.

Ostróda należy do miast, które aż do chwili obecnej nie doczekały się monografii w języku polskim. Praca J. Müllera¹ z początku ubiegłego stulecia, pomimo jeszcze swej niewątpliwej wartości, nie wyczerpuje problemu, także ze względu na swoją obiektywnie uzasadnioną, ograniczoną cezurę, przez co niezwykle ważne i przełomowe dla miasta wydarzenia z XX w. nie są wystarczająco opracowane. Napisanie postulowanej pełnej monografii dziejów Ostródy stanie się niewątpliwie łatwiejsze dzięki recenzowanej książce pióra J. B. Kozłowskiego. Autor nie jest zawodowym historykiem, gdyż studiował prawo. Na co dzień zajmuje się działalnością ekonomiczną. Urodzony w Ostródzie, po studiach na UMK w Toruniu wyemigrował w 1988 r. do Berlina Zachodniego i tam studiował na Freie Universität. Do Polski powrócił w 2000 r. Zauroczenie miejscem urodzenia, jego historią, stało u podstaw gromadzenia wszystkiego, co łączy się z Ostródą, o czym niestety autor nic nie pisze. Wejście w posiadanie coraz większej kolekcji starych fotografii, pocztówek i innych pozostałości, często pozornie drobnych, czy banalnych śladów nieistniejącej już codzienności miasta i jego mieszkańców, powoli zaczęło się przeradzać w ambitniejszy zamiar opracowania książki, która byłaby próbą oprowadzenia czytelnika po Ostródzie z ostatnich lat XIX i pierwszych czterech dekad XX w. Jak wynika z lektury książki, autor czerpał szczegółowe informacje o dawnej Ostródzie również z miejscowych czasopism: „Osteroder Kreis- und Anzeigblatt”, „Osteroder Kreisblatt”, „Osteroder Kreis- und Anzeigblatt” i „Osteroder Zeitung”. Ponadto sięgnięcie do wspomnień dawnych mieszkańców dało mu możliwość nadania narracji swoistego i niepowtarzalnego kolorytu. Wszystkie, dodajmy w znacznej liczbie, zamieszczone w książce zdjęcia pochodzą ze zbiorów autora i są owocem jego wieloletniej pasji kolekcjonerskiej. Poza nielicznymi wyjątkami, w większości są to często po raz pierwszy publikowane, reprodukcje starych pocztówek. Książka zawiera, poza częścią główną, wykaz wydawców poszczególnych pocztówek z widokami Ostródy. Wszystkie podpisy pod zdjęciami są dwujęzyczne: polskie i niemieckie, a na końcu załączono kilkunastonicowe, bardzo poprawne, streszczenie w języku niemieckim. Przed streszczeniem zamieszczono ponadto tak bardzo potrzebny dwujęzyczny spis ulic ostródzkich sprzed 1945 r. oraz dzisiejszych. Warto zwrócić uwagę na wysoki poziom opracowania graficznego, którego podjął się Robert M. Śnieciński. Wydanie książki współfinansowała Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej. Oficyna „Retman” z Dąbrówna wydała książkę opracowaną z największą starannością edytorską, posiadającą ładną, twardą, lakierowaną oprawę.

Sam pomysł oprowadzenia czytelnika po ulicach miasta nie jest może nowy. Tego rodzaju opisy znane są już dawniejszej literaturze historycznej czy pięknej. Pewną analogię do pracy J. B. Kozłowskiego stanowią pojawiające się jak „grzyby po deszczu” albumy z dawnymi pocztówkami poszczególnych miast. Jednakże *Spacer po dawnej Ostródzie* jest na tym tle czymś wyjątkowym, napisanym z wielką pasją i ogromną wiedzą. Autor rozpoczął swój spacer od wybudowanego w latach siedemdziesiątych XIX w. dworca kolejowego, a następnie poprzez centrum miasta i jego przedmieścia, prowadzi czytelnika aż do rejonów rekreacyjnych nad Jeziorem Drwęckim. Wiele przedstawianych budynków prywatnych bądź użyteczności publicznej niestety na skutek działań wojennych uległo zagładzie. Sukcesem, a jednocześnie wyrazem umiejętności autora jest wywołanie u oprowadzanych po zakątkach miasta czytelników wrażenia spotkania ówczesnych mieszkańców, poznawania ich zawodów, funkcji, zachowania i obyczajów. Analiza ostródzkich gazet, zwłaszcza z XX w., pozwoliła przedstawić fakty odwiedzin w mieście ważnych osobistości oraz gmachów,

1 J. Müller, *Osterode in Ostpreussen. Darstellung zur Geschichte der Stadt und des Amtes*, Osterode 1905.

w których gościli. Poznajemy więc ówczesne restauracje, hotele czy nawet ofertę ówczesnych sklepów. Jednym słowem, J. B. Kozłowski przedstawił w sposób niezwykle barwny świat Ostródy sprzed 1945 r., Ostródy której nie ma i która na naszych oczach, niestety, również odchodzi.

Obowiązkiem recenzenta jest, oprócz wskazania niewątpliwych walorów książki, również jej pewnych braków. Patrząc na owoc imponującej pracy autora oczyma historyka, trudno nie zwrócić uwagi na szereg w istocie drobnych niedociągnięć, które tylko połowicznie obciążają właśnie jego. Z formalnego punktu widzenia rzuca się w oczy potrzeba choćby skrótownego wprowadzenia czytelnika do owego *Spaceru po dawnej Ostródzie*. Tak jak przewodnik miejski rozpoczyna wycieczkę do najważniejszych obiektów od uwag o charakterze ogólnym, tak J. S. Kozłowski powinien nieco więcej miejsca poświęcić na przedstawienie zarysu dziejów Ostródy, a nie tylko ograniczyć się do uwag na temat dyskusyjnej daty lokacji miasta. W konsekwencji czytelnik nie orientuje się w wielkości miasta, liczbie jego mieszkańców, w strukturze narodowościowej i przynależności administracyjnej. Bardzo istotny jest jednak brak w książce jakiegokolwiek planu miasta z przełomu XIX i XX w., bez którego trudno przestrzennie zlokalizować omawiane ulice i budynki. Powyższy brak szczególnie będzie doskwierał czytelnikom spoza Ostródy, którym nowe polskie nazwy niewiele mówią. A przecież wystarczyło sięgnąć do zasobu Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz i Staatsbibliothek w Berlinie, aby owe plany pozyskać. Autor powinien sięgnąć chociażby do kartograficznego obrazu miasta H. Riedla z około 1900 r. (1 : 8000), zresztą już reprodukowanego², innego planu w tej samej skali z roku 1928 czy też planu wydawnictwa Pharos z 1931 r. Cenna byłaby nawet reprodukcja planu Ostródy według stanu na rok 1938, przygotowanego w 1985 r. przez Kreisgemeinschaft Osterode. Nie jest to wprawdzie plan z naniesionymi budynkami użyteczności publicznej, tak jak analogiczny plan wykonany dla podobnego okresu przez Georga Neumanna³ dla Malborka, ale ze względu na skalę byłby on bardzo pomocny w lepszej orientacji w topografii miasta. W opisie poszczególnych części miasta, ulic, budynków warto było nieco więcej napisać o Kanale Żeglugi Ostródzko-Elbląskiej, a zwłaszcza jego funkcjach turystycznych i gospodarczych, które w istotny sposób wpłynęły na rozwój miasta. Ponadto czytelnik oczekiwałby pogłębionych wiadomości o obszarach przemysłowych miasta, szczególnie nad południowymi skrajami Jezior Drwęckiego i Pauzeńskiego.

Jak już wspomniano, książka zyskała bardzo bogatą i stojącą na wysokim poziomie szatę edytorską. Ten pozytywny obraz, przy szczegółowym, uważnym oglądzie, niestety psuje szereg niepotrzebnych niedociągnięć. Należą do nich: brak zamieszczenia imienia i nazwiska autora na okładce książki; pominięcie daty i miejsca wydania książki na stronie tytułowej; brak spisu treści; niedokładna korekta wydawnicza (literówki, błędy w pisowni nazw ulic itp.); nie zawsze pełne opisy ulic w ich wykazie na końcu książki (np. pominięto przy ul. Marktstrasse informację, że wcześniej była to Brauergasse, podobnie jak Rittergasse, wcześniej Hintergasse); pod wierszem odnoszącym się do ul. 3 Maja w spisie niektórych współczesnych ostródzkich ulic zamieszczono tekst odnoszący się zapewne do zupełnie innej ulicy.

Reasumując powyższe uwagi, wypada jeszcze raz docenić wysiłek autora recenzowanej książki, nienależącego przecież do grona profesjonalnych historyków, dzięki któremu w drobiazgowy

² *Historische Pläne und Grundrisse von Städten und Ortschaften in Polen. Dawne plany i rzuty poziome miast i innych miejscowości w Polsce, Ein deutsch-polnischer Katalog*, hrsg. A. Jammers, bearb. E. Klemp, Wiesbaden 2000, s. 307.

³ *Atlas historyczny miast polskich (Historischer Atlas polnischer Städte)*, t. 1 (Prusy Królewskie i Warmia; Königliches Preussen und Hochstift Ermland), z. 5 (Grudziądz, Graudenz), pod red. A. Czacharowskiego i R. Czaia, opracowanie historyczne (historische Bearbeitung): W. Długokęcki, W. Sieradzan, oprac. kartograficzne: T. Chwiałkowski, A. Noryskiewicz, W. Sieradzan, Toruń 2003.

i jednocześnie bardzo plastyczny sposób czytelnik poznaje miasto i mieszkańców Ostródy od przełomu XIX i XX w. aż po początek II wojny światowej. Wypada tylko życzyć sobie wydania wersji niemieckiej książki, jak również rozwoju podobnych, godnych podziwu przykładów kolekcjonerstwa dawnej fotografii oraz prac z zakresu topografii historycznej miast dawnych Prus Wschodnich. Nie należy też pomijać dokumentowania dziejów tych miast po 1945 r.

Wiesław Sieradzan

Archiwum Państwowe w Elblągu z siedzibą w Malborku. Informator o zasobie archiwalnym, oprac. Arkadiusz Wełniak, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Archiwum Państwowe w Elblągu z siedzibą w Malborku, Warszawa 2003, ss. 257, il.

Archiwum Państwowe w Elblągu z siedzibą w Malborku¹ po przeszło pięćdziesięciu latach funkcjonowania doczekało się pierwszego opublikowanego wydawnictwa informacyjnego o swoich zasobach. W tym długim okresie pojawiały się cząstkowe informacje o zasobach archiwum, wystarczy wymienić takich badaczy jak: E. Budzyna-Konieczna, D. Papst, G. Pieszko, K. Lewalski, R. Rząd, M. Stelmach, A. Wełniak, J. Wiecka², którzy informowali na łamach czasopism naukowych o wybranych zespołach archiwalnych bądź też uwzględniali takowe w szerszych opracowaniach albo też poddawali wybrane zespoły archiwalne analizie badawczej. Jednakże dopiero opracowanie Arkadiusza Wełniaka wypełniło lukę w zakresie całościowej informacji o zasobie Archiwum Państwowego w Elblągu z siedzibą w Malborku.

Wydawnictwo w zamyśle autora ma dostarczać wiadomości o dziejach archiwum, jego funkcjonowaniu i zgromadzonym zasobie oraz o materiałach wchodzących w zakres terytorialny archiwum, lecz przechowywanych z różnych powodów w innych archiwach.

Całe opracowanie składa się ze spisu treści, wstępu, wykazu skrótów, zasobu archiwum, bibliografii, streszczeń w języku angielskim i niemieckim, indeksu miejscowości, dwóch załączników oraz dwunastu nienumerowanych ilustracji.

Autor we wstępie przedstawił cele, jakie starał się zrealizować w informatorze, oraz układ, według którego została opracowana jego część zasadnicza – zasób archiwum. Zaprezentowano także ogólnie historię Archiwum Państwowego w Elblągu z siedzibą w Malborku, historyczne uwarunkowania (od 1772 r.), mające wpływ na obecny kształt zasobu Archiwum, oraz charakterystykę

¹ Archiwum w Elblągu zostało powołane do życia we wrześniu 1950 r. jako Oddział Powiatowy Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Gdańsku. Na mocy Dekretu o archiwach państwowych z 29 III 1951 r., archiwum rozpoczęło działalność pod nazwą Powiatowe Archiwum Państwowe w Elblągu. Decyzją naczelnego dyrektora Archiwów Państwowych z 18 II 1952 r. siedziba Powiatowego Archiwum Państwowego została przeniesiona z Elbląga do Malborka przy niezmiennym zasięgu terytorialnym (powiaty: elbląski, kwidziński, malborski, sztumski).

² E. Buczyn-Konieczna, *Akta Zarządu Miejskiego i Miejskiej Rady Narodowej w Elblągu z lat 1945–1950 jako źródło do badań nad dziejami miasta*, Rocznik Elbląski, 1972, t. 5, ss. 215–226; D. Past, G. Pieszko, autorki kwerendy w Archiwum Państwowym w Elblągu z siedzibą w Malborku wykorzystanej w opracowaniu A. Leszuk, *Księgi metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce. Informator*, Warszawa 1998 (wyd. I); K. Lewalski, *Księgozbiór Archiwum Państwowego w Elblągu z siedzibą w Malborku (do 1945 roku)*, Archeion, 200, t. 102, ss. 142–144; *Statut żydowskiego bractwa pogrzebowego „Chewra Kadischa” w Malborku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2001, nr 3, ss. 433–449; R. Rząd, *Zamek w Malborku. Dni powszednie odbudowy*, Malbork 2002; M. Stelmach, *Kancelaria pruskich urzędów administracji państwowej na przykładzie rejencji w latach 1808–1945*, Szczecin 1981, ss. 209–211, 259; A. Wełniak, *Źródła do dziejów ludności żydowskiej na Pomorzu w zasobie Archiwum Państwowego w Elblągu z siedzibą w Malborku*, w: *Źródła archiwalne do dziejów Żydów w Polsce*, pod red. B. Woszczyńskiego, V. Urbaniak, Warszawa 2001, ss. 117–125; *O zbiorze poniemieckich akt Sądu Obwodowego w Malborku*, Archiwista Polski, 2002, t. 25, ss. 33–37; J. Wiecka, *Powiatowe Archiwum Państwowe w Elblągu*, Rocznik Elbląski, 1963, t. 2, ss. 321–324.